

TÜRK BELAGATİNDE HASR ÜSLUBU: MAHİYET, KEYFİYET VE İŞLEYİŞİ¹

Osman ARPAÇUKURU²

ÖZET

“Kasr” ve “tahsis” isimleriyle de anılan “hasr”, belagatimizin güçlü, edebî üsluplarından biridir. Bununla beraber onu ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu durum, hasr üslubunun mahiyet, keyfiyet ve işleyişine dair bilgi eksikliğine yol açmıştır. Bu bilgi eksikliği, Kur’an ve Hadis gibi kutsal metinler başta olmak üzere, hasr üslubunun çokça yer aldığı yabancı dildeki metinlerin Türkçeye aktarımında önemli dil ve üslup problemlerine neden olmaktadır.

Araştırma, Türk belagatinde hasr üslubunu genişçe ele almış ve bu konudaki bilgi eksikliğini büyük ölçüde gidermiştir. Böylelikle araştırmanın yabancı dilde hasr vurgusuyla gelmiş sözlerin Türkçeye aktarımında görülen dil ve üslup problemlerinin giderilmesine önemli katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmada öncelikle Osmanlı alfabesiyle yazılmış olanlar olmak üzere Türk edebiyat ve belagatinin belli başlı kitapları referans alınmıştır. Bunlarda bulunmayan konuların yazımında Arap belagatinin temel kaynaklarından istifade edilmiştir. Toplanan bilgiler belli bir sistematığe göre yazıya geçirilmiş ve açıklama, yorum ve örneklerle geliştirilmiştir.

Niteliği ve kapsamıyla alanında ilk olması sebebiyle araştırmanın ele almadığı, teklif olarak yeni çalışmalara havale ettiği birtakım meseleler de bulunmaktadır. Hasr üslubunun Arapça kavram ve terimlerine Türkçe uygun karşılıkların bulunması, delaletleri bakımından hasrın ifade yollarının birbirlerinden farkının mümkün mertebe ortaya konması ve konunun farklı bilimsel ve metodik yöntemlerle ele alınması ve geliştirilmesi bunlardan öne çıkan bazılarıdır.

Anahtar kelimeler: Türk dili ve edebiyatı, Türk belagati, üslup, hasr, kasr.

¹ Bu makale, Osman Arpaçukuru’nun, “Arap Belagatinde Hasr üslubu ve Kur’an Meâllerinin Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi” (Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (2019)) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, oarpacukuru@nku.edu.tr.

THE RESTRICTION STYLE IN TURKISH RHETORIC: ITS NATURE, SITUATION AND FUNCTIONING

ABSTRAC

The restriction (qasr) style is one of the strong literary styles of Turkish rhetoric. However, the studies dealing with it are almost non-existent. This lack of information regarding of the hasr style causes important language and style problems in the translation of meanings in foreign language texts to Turkish, especially the sacred texts such as the Qur'an and Hadith.

The research broadly dealt with the restriction style in the Turkish rhetoric and eliminated the lack of information largely. The research is expected to contribute to eliminating language and style problems in translating sentences that come in the restriction style on the foreign language.

In the research, the main books of Turkish literature and rhetoric were taken as reference, especially those written in Ottoman alphabet. The main sources of the Arab rhetoric have been used in the writing of the topics not included in these. The collected information was written down according to a certain systematic and developed with explanations, comments and examples.

Because of being the first in its field in terms of quality and scope, there are some issues that the research did not address and referred to the new studies. Among the most prominent are the following: Finding appropriate equivalents in Turkish instead of Arabic concepts and terms of Hasr style, revealing the differences of ways of Hasr from each other.

Keywords: Turkish language and literature, Turkish rhetoric, style, restrict, qasr.

GİRİŞ

Hasr, iki cümlede dile getirilen biri olumsuz diğeri olumlu iki zıt yargının bildirdiği anlamların tek bir cümlede ifade edilmesidir. Bu ifade tarzı sayesinde bir şeyin belirli bir şeyde bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı bildirilir. Bununla, bir konu hakkında doğru ve yanlışla karışık bir kanaate sahip olan muhataba, doğru kanaatin ne olduğu bildirilip, yanlış olanından uzak tutma amaçlanır (el-Cürcânî 2009: 416; es-Sekkâkî 2011: 404). Örneğin, hakikatte Mehmet Bey İstanbul'a gitmiş ve bu şehre ondan başkası da gitmemiş olsun. İstanbul'a "Mehmet Bey ve Ahmet Bey'in her ikisinin gittiğine" veya "Mehmet Bey'in gitmediğine, Ahmet Bey'in gittiğine" inanan yahut "İstanbul'a birinin gittiğini bilen ama Mehmet Bey ve Ahmet Bey'den hangisinin gittiğini kesinleştiremeyen tereddütlü" muhataba karşı kullanılabilecek oldukça elverişli bir üsluptur. Bu durumlardan birinde bulunan muhataba, İstanbul'a Mehmet Bey'in gittiği ve adı geçen şehre ondan başkasının gitmediği anlamı, hasr üslubuyla söz geliş şu ifade biçimlerinden biriyle bildirilir: "*İstanbul'a sadece Mehmet Bey gitti*", "*İstanbul'a Mehmet Bey'den başkası gitmedi*" ve "*Mehmet Bey'dir İstanbul'a giden*".

Hasr, iki ayrı cümlenin anlamlarını tek cümlede bildirmesiyle iki cümleden özlü, bünyesinde iki yargı içermesiyle tek yargılı cümlelerden güçlü ve zıt yargıları bir arada barındırmasıyla da edebî bir üsluptur. Dil ve edebiyat bakımından üstün nitelikte bir anlatım biçimi olmasına rağmen hakkındaki bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu durum, Türk dili ve belagatinde hasr üslubu, özellikle hasrın ifade yolları hakkında bilgi eksikliğine neden olmuş; yetersiz bilgi önemli dil ve üslup problemlerine yol açmıştır.

Hasr üslubu hakkındaki bilgi eksikliğinin başlıca nedenleri, Türk belagatiyle ilgili çalışmaların Tanzimat döneminden sonra uzun soluklu sürdürülememesi, özellikle harf inkılabından sonra ardının kesilmesi ve âdeta ölüme terk edilmesidir (Hacımuftuoğlu 1988: 126). Bunda belagatin konularının ağır olması ve alanın birincil kaynaklarına başvurabilmek için iyi şekilde Arapça ve Farsçanın bilinmesinin gerekmesi önemli rol oynamıştır (Kaçar 2007: 317; Kartal 2007: 415).

Türk edebiyatı ve belagati alanında yazılan kitapların büyük çoğunluğu belagatin Beyan ve Bedi konuları üzerinedir. Bu eserlerde hasr üslubunun da konularından biri olduğu Meani bölümüne yer verilmemiştir.³ Günümüzde Mehmet Kaya Bilgegil'in (1989) "*Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belagat*" ve M. A. Yekta Saraç'ın (2014) "*Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*" isimli eserlerinden başka belagatimizin bütün konularının derli toplu olarak incelendiği dört başı mamur bir belagat kitabımız maalesef bulunmuyor (Kartal 2007: 416). Bu iki kitapta da hasra ayrılan alan her birinde beş sayfayı geçmemektedir.⁴ Hasr üslubunun yollarına dair bazı bilgiler Türkçe dilbilgisi kitaplarında da bulunmakla beraber bunlar, anlamı sınırlayan edatlar, bağlaçlar, zarflar vb. başlıklar altında gelmiş

³ Örneğin bk. Coşkun 2012; Saraç 2013; Uzun 2013; Yıldız 2018.

⁴ Arap belagatinde hasr üslubuna dair Arapça ve Türkçe birçok özgün çalışma yayımlanırken (Örneğin bk. ed-Derrâz 1986; el-Humeydî 2006; Yazar 2018), Türk belagatinde hasr üslubunun beşer sayfalık iki çalışmayla sınırlı kaldığını görmek üzücüdür.

bir iki satırlık bilgilerdir.⁵ Hasr üslubunu etraflıca inceleyen Türkçe çalışmalar genellikle Arap belagatine dairdir ve hasrı bu çerçevede ele almışlardır.⁶

Hasr üslubu hakkındaki bilgi eksikliğinin yol açtığı dil ve üslup problemlerinin çokça görüldüğü alanlardan biri, Kur'an'ın anlamlarının Türkçe çevirileri olan meallerdir. Kur'an'da hasr vurgusuyla gelmiş bin civarında cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerde hasr vurgusuyla bildirilen anlamlar, meallerde genellikle Türk diline ya hiç aktarılmamış veya yanlış aktarılmıştır. Yine meallerde, Kur'an'ın, anlamları hasr ile bildirirken başvurduğu anlatım çeşitliliği göz önünde bulundurulmamış, Kur'an'ın anlatım biçimine denk veya yakın bir ifade tarzı kullanılmamıştır. Neticede Kur'an'ın hasr vurgusuyla gelen manalarının Türkçeye aktarımında önemli anlam kayıpları meydana gelmiş, belli bir ifade tarzını gerektiren ilahî hikmet ve maksat da kaybolmuştur (Arpaçukuru 2019: 230, 364, 367, 374).

Araştırmada Ahmed Cevdet Paşa'nın (1299) "*Belagat-i Osmâniyye*", Diyarbekirli Said Paşa'nın (1305) "*Mîzanü'l-edeb*", el-Hâc İbrâhim'in (1305) "*Edebiyyât-i Osmâniyye*", İbnülkâmil Mehmed Abdurrahman'ın (1309) "*Belâgat-i Osmâniyye*", ve Manastırlı Mehmed Rifat'ın (1308) "*İlm-i Me'âni*"si ve Mîrdûhîzâde Abdurrahman Süreyya'nın (1303) "*Mizânü'l-Belâgat*" ile Bilgegil (1989) ve Saraç'ın (2014) adı geçen kitapları gibi öncelikle belagatimizin belli başlı kaynaklarından istifade edilmiştir. Bunların yanında Türkçe dilbilgisi kitapları, Türk dilinin belli konularıyla ilgili kitaplar, Osmanlıca ve Türkçe sözlüklere de başvurulmuştur. Hasr üslubunun geçen kaynaklarda yer almayan meselelerinin yazımında Arap belagatinin temel kaynaklarından faydalanılmıştır. Kaynaklarda dağınık halde bulunan bilgiler toplanmış, belli bir sistematiğe göre yazıya geçirilmiş ve ardından açıklama ve yorumlarla geliştirilmiştir.

Türk belagatinde hasr üslubunu inceleyen bilimsel ve edebî çalışmalara duyulan ihtiyaç ortadadır. Bu ihtiyacı mümkün mertebe karşılamak üzere kaleme alınan bu araştırmada Türk belagatinde hasr üslubu bütün konu ve meseleleriyle etraflıca ele alınacaktır.

1. HASRIN ANLAMAMI

"Hasr", Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte, "*sınırlı ve dar bir yerin içine alma, etrafını kuşatıp sıkıştırma; bir şeyi bütünüyle yalnız belli bir şey için ayırma, ona tahsis etme*" gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu 2017: 386; Hüseyin Remzî 1305: 1/447; Şemseddin Sami 2017: 432).⁷ Nitekim "*Öyle bir fikir açlığı duyuyorum ki ansiklopedinin bir cildi tamamen o memlekete hasredilmiş olsa yine doyamayacağım*" (Refik Halid Karay 2009: 32) cümlesinde "hasr" kelimesi "etmek" yardımcı fiiliyle gelmiştir, "yalnız bir şey için ayrılmak, ona tahsis edilmek" anlamındadır (Ayverdi 2016: 478).

⁵ Örneğin bk. Korkmaz 2009: 512-513, 1070; Demir 2013: 504-505, 526.

⁶ Örneğin bk. Mücahit 1997; Bolelli 2011: 311-332; Yazar 2018: 57-126.

⁷ Türk Dil Kurumu'na ait "*Türkçe Sözlük*"te "Hasr" maddesi bulunmamakla beraber "Hasretmek" maddesi bulunmaktadır. "Hasretmek" mad. için bk. Türk Dil Kurumu 2011: 1054.

Hasr üslubu, edebiyat ve belagete dair eserlerde genellikle “*Kasr*” başlığı altında ele alınmıştır.⁸ “*Kasr*” kelimesi sözlükte “*kısaltma, azaltma; sözün öz ve kısa söylenmesi; bir şeyi birine tahsis etme, hasr; köşk*” gibi anlamlara gelmektedir (Ayverdi 2016: 636; Devellioğlu 2017: 568; Hüseyin Remzî 1305: 2/124; Şemseddin Sami 2017: 831). “*Müslümanlara hayat verecek da’veti ilme, cihâda yahud şehâdete kasr etmek muvafık değildir*” (Mehmed Âkif 1912: 354 [343]) cümlesinde “*kasr*” kelimesi “*etmek*” yardımcı fiiliyle gelmiştir, “*bir şeyi bir şeye tahsis etme*” anlamındadır.

“*Hasr*” ve “*kasr*” tabirleri, geçen sözlük anlamlarının yanında Belagat ilminin üç bölümünden biri olan *Meani* ilminde özel ve belirli bir üslubun da adıdır. Literatürde hasr üslubu için yapılmış çeşitli tanımlar bulunmaktadır. “*Bir şeyi başka bir şeye tahsis etme*” (İbnülkâmil 2017: 88; Mehmed Rifat 1308: 188; Said Paşa 1305: 213); “*Belirli bir tarz ve üslup üzere bir şeyi başkasına tahsis etme*” (Abdurrahman Süreyya 1303: 197); “*Bir şeyin başkalarında bulunmayıp ancak bir şeyde bulunduğunu söyleme*” (Tâhir-ül Mevlvî 1973: 87) ve “*Bir lafız veya lafız grubunun ifade ettiği anlamı, diğer bir lafız veya lafız grubuna tahsis etme*” (Bilgegil 1989: 99; Saraç 2014: 76) bu tanımlardan öne çıkan bazılarıdır.⁹ Geçen tanımlara bakıldığında “*hasr*” teriminin, ıstılah anlamını büyük ölçüde sözlük anlamından aldığı ve tanımların birbirine yakın veya benzer olduğu görülmektedir.

Bir kavram için yapılan tanımın, o kavramı bütün yönleriyle kuşatması, ondan olmayanı içermemesi, açık olması ve zihinde herhangi bir soruya yer bırakmaması güzeldir. Geçmiş âlimlerimiz bu durumu “*tanımın efradını câmi, ağıyarını mâni nitelikte olması*” sözüyle anlatmışlardır. Tanımın efradını câmi, ağıyarını mâni niteliği taşıması ise, yakın cinsini ve yakın faslını içermesiyle gerçekleşir. Bu itibarla geçen tanımların, uzak cins ve yakın fasıllarından birini içermediklerinden efradını câmi, ağıyarını mâni niteliğe sahip olmadıkları söylenebilir. Bununla beraber “*hasr*”, bir ilim dalına ait bir kavramdır ve bu özelliği onu adsal (lafzî) olarak istenildiği gibi tanımlama imkânı vermektedir. Dolayısıyla hasrın geçen tanımlarından herhangi birini yanlış olarak nitelemek doğru olmaz. Biz bu hakikati göz önünde bulundurmakla birlikte hasrın *Meani* ilmine ait bir terim olmasını dikkate alarak, klasik mantığın hadd-i tâm (özel tam tanım) teorisine uygun iki tanım teklifinde bulunacağız. Hasr üslubu için önerdiğimiz tanımlardan birisi şudur:

“Hasr, tahsis bildiren meani terimidir.”

Oldukça kısa olan bu tanımda “*meani terimi*” ifadesi, hasrın yakın cinsi ve “*tahsis bildiren*” ifadesi de hasrın *Meani* ilminin diğer terimlerinden ayıran yakın faslıdır. Yakın cins ve yakın fasıldan oluşan ve hasrın ilimler terminolojisindeki yerini ve anlamını kesin ve açık biçimde gösteren bu tanımın efradını câmi, ağıyarını mâni niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

Hasr üslubu için teklif ettiğimiz diğer tanım ise daha uzun olup şöyledir:

⁸ Örneğin bk. el-Hâc İbrahim 1305: 19; Mehmed Rifat 1308: 188; Bilgegil 1989: 99.

⁹ Diğer bazı tanımlar için bk. Cevdet Paşa 1299: 82; Mehmed Rifat 1308: 190; Tâhir-ül Mevlvî 1973: 87.

“Hasır, meani ilminde hasra delâlet ettiği belirtilen üsluplardan biriyle, bir şeyin belirli bir şeyde bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını bildirmektir.”

Bu tanımda da “bir şeyin belirli bir şeyde bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını bildirmek” ifadesi hasrın yakın cinsi, “meani ilminde hasra delâlet ettiği belirtilen üsluplardan biriyle” ifadesi de hasrı dildeki tahsis çeşitlerinden ve Meani ilminin diğer terimlerinden ayıran yakın faslıdır. Yakın cins ve yakın fasıldan meydana gelen bu tanımın da diğeri gibi efradını câmi, ağıyarını mâni niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

2. HASRIN ÖĞELERİ VE BUNLARIN CÜMLEDEKİ YERLERİ

“Hasrın öğeleri” her hasır ifadesinde bulunması zorunlu olan; birinin yokluğunda hasrın gerçekleşmediği temel unsurlardır. Bunlar “mahsur”, “mahsurun fih”, “mahsurun bih” ve “mahsurun anh” olmak üzere dört tanedir. “Mahsur” tahsis edilen, “mahsurun fih” kendisine tahsis edilendir. “Mahsurun bih” hasrın gerçekleştiği şekil ve suretler, diğer bir deyişle, hasrın yollarıdır. “Mahsurun anh” ise, mahsurun fihte bulunmadığı bildirilen, yok hükmünde kabul edilen sıfatlar veya mevsuflardır (el-Meydânî 2013: 1/526-527).

Hasır cümlede mahsurun fihte gerçekleşmektedir. Hasrın kurulma biçimine göre bu öğenin cümledeki yeri değişmektedir. Hasır vurgusuyla gelmiş anlam ve maksatların doğru anlaşılabilmesi için mahsurun fihin doğru tespit edilmesi gerekir. Bu sebeple mahsurun fihin cümledeki yeri, hasrın yolları başlığı altında etraflıca ele alınacaktır. Ancak daha öncesinde hasrın mahiyet ve keyfiyetini anlamak ve bunun için de hasrın çeşitlerini incelemek daha uygun olacaktır.

3. HASRIN ÇEŞİTLERİ

Hasrı mahsur, mahsurun anh, muhatabın inanç ve tutumu, hasırla bildirilen anlamın hakikat ve vakiya uygunluğu ve hasrın kurulma biçimi bakımlarından çeşitlendirmek mümkündür.

3.1. Mahsur Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasırla gelen ifadelerde ya mevsuf sıfata veya sıfat mevsufa hasredilir (Abdurrahman Süreyya 1303: 197; Bilgegil 1989: 102; Cevdet Paşa 1299: 82; İbnülkâmil 2017: 88; Said Paşa 1305: 214). Burada “sıfat”la kastedilen; bir ismi niteleyen dilbilgisi öğesi değil bir haber, hüküm, iş, oluş, davranış, özellik ve durum gibi ancak başka bir varlıkta tasavvur olunabilen, nitelenebilecek, yüklenilebilecek anlamdır (ed-Desûkî 2013: 2/322-323; el-Halhâlî 2007: 312). “Mevsuf” da sıfatın bildirdiği işi yapan, özellik ve durumu yüklenen, onunla nitelenen somut veya soyut her varlıktır (Fâzîlî 1986: 149). “Hava güzeldir” cümlesinde “güzel olma” durumu sıfat, bu durumla nitelenen “hava” mevsuftur. Aynı şekilde “Ahmet geldi” cümlesinde de “gelme” işi sıfat, bu işi yapan “Ahmet” ise mevsuftur.

Mahsur, mevsuf olduğunda mahsurun fih sıfat; mahsur sıfat olduğunda da mahsurun fih mevsuf olur. Mahsur ve mahsurun fihin her ikisi birden mevsuf veya sıfat olarak gelmez. Mutlaka biri sıfat diğeri mevsuf olmak durumundadır (Besyûnî 1986: 2/7). Mevsuf ve sıfattan hangisinin diğere hasredildiği, mahsur görevli kelimedenden bilinir: Mahsur mevsuf ise mevsuf sıfata, mahsur sıfat ise sıfat mevsufa hasredilmiştir.

3.1.1. Mevsufun Sıfata Hasrı

“Mevsufun sıfata hasrı”, mevsufu belirli bir sıfata, ondan başkasına aşmayacak şekilde tahsis etmektir (Said Paşa 1305: 214). Diğer bir söyleyişle, mevsufta belirli bir sıfatın bulunduğunu, ondan başka hiçbir sıfatın veya belli bazı sıfatların bulunmadığını söylemektir.

“Sen sadece eleştiriyorsun” cümlesinde mahsur, hasır edatının öncesinde yer almış “sen” zamirinin gösterdiği muhatap kişidir. Bu kişi, eleştirme işini yapan zat olduğundan mevsuf; onun yaptığı eleştirme işi de sıfattır. Cümlede mahsur mevsuf olduğundan mevsuf sıfata hasredilmiştir.

3.1.2. Sıfatın Mevsufa Hasrı

“Sıfatın mevsufa hasrı”, sıfatı belirli bir mevsufa, ondan başkasına aşmayacak şekilde tahsis etmektir (Said Paşa 1305: 214). Diğer bir söyleyişle, sıfatın, belirli bir mevsufta bulunduğunu, ondan başka hiçbir mevsufta veya belli bazı mevsuflarda bulunmadığını söylemektir.

“Rızık veren Allah’tır, işverenler değildir” cümlesinde mahsurun fihi, yüklem görevli isimdir. Bu da “Allah” lafzının gösterdiği Yüce Zat olduğundan mevsuftur. Mahsurun fihi mevsuf olduğundan mahsur sıfattır ki bu da rızık verme iş ve durumudur. Mahsurun sıfat olması sebebiyle hasır, sıfatın mevsufa hasrı şeklinde meydana gelmiştir.

3.2. Mahsurun Anh Bakımından Hasırın Çeşitleri

Hasırda olumsuzluk genel veya özel olur ve buna göre “mahsurun anh” ile belirli biri dışında sıfatların veya mevsufların tamamı yahut belli bazıları kastedilir. Sıfatların veya mevsufların tamamı kastedildiğinde onlara yönelen olumsuzluk genelleştirilir ve bunların tamamı yok hükmünde kabul edilir. Sıfatların veya mevsufların belli bazıları kastedildiğinde ise, olumsuzluk özelleştirilir ve sıfatların veya mevsufların tümü değil belirli bazıları yok sayılır.

Sıfatların veya mevsufların tamamından maksat, dilsel geleneğin ve delâleti belirleyen esasların onayladığı, sözün maksat ve bağlamıyla ilgili olarak akla gelebilecek tüm sıfatlar veya mevsuflardır. Dilsel geleneğin ve delâleti belirleyen esasların onaylamadığı, sözün maksat ve bağlamıyla ilgili olarak akla gelmeyecek sıfatlar veya mevsuflar kapsam dışıdır (Ebû Mûsâ 1987: 53–54). “Hasan ancak ayakta durur” denildiğinde onda bulunabilecek vasıflar arasından “ayakta durma” vasfı seçilmiş ve onun dışındaki vasıflar ondan uzaklaştırılmış olur. Burada uzaklaştırılan vasıflar oturma, yatma ve yere upuzun uzanma gibi ayakta durmayla çelişen, onun yerini alabilecek vasıflardır; Hasan’da bunların hiçbirinin bulunmadığı kastedilir. Siyah-beyaz tenli, uzun-kısa boylu, şişman-zayıf veya cahil-bilgili olma gibi ayakta durmayla bir ilgisi olmayan vasıfların onda bulunmadığı kastedilmez. “Hasan’dan başka ayakta olan yoktur” sözüyle de dünyada Hasan’dan başka ayakta duran kimsenin bulunmadığı değil, yanımızda, belirli bir yer veya bölgede ondan başka ayakta duranın bulunmadığı kastedilir (Abdülkâhir el-Cürcânî 1992: 346, 347).

Hasr, olumsuzluğun genelleştirilmesine veya özelleştirilmesine, diğer bir söyleyişle, yok hükmünde kabul edilen mevsufların veya sıfatların tamamının veya belli bazılarının kastedilmesine göre “hakiki” ve “izafi” olmak üzere ikiye ayrılır.

3.2.1. Hakiki Hasr

“Hakiki hasr”, mahsuru mahsurun fihi hakikat ve vakıada onu aşmayacak ve başkasına geçmeyecek şekilde hasretmektir (Bilgegil 1989: 102; Cevdet Paşa 1299: 82, 83; Said Paşa 1305: 214). Mahsurun, mahsurun fihi hakikaten aşmaması, olumsuzluğun genelleştirilmesi yani belirli biri dışında tüm sıfatların veya mevsufların yok hükmünde kabul edilmesiyle gerçekleşir. Buna göre “hakiki hasr”, olumsuzluğun genelleştirilip, belirli biri hariç sıfatların veya mevsufların tümünün yok hükmünde kabul edildiği hasrdır. Bu hasrda sadece hakikat ve vakıa dikkate alınır, muhatabın durumu dikkate alınmaz (ed-Desûkî 2013: 2/318-320, 327).

Her varlığın birden çok hususiyeti ve vasfı vardır. Sadece bir tek vasfı olan, başka hiçbir vasfı bulunmayan varlık yoktur. Ayrıca bir varlığın bütün hususiyet ve vasıflarını bilebilmek ve biri hariç bunların hiçbirinin bulunmadığını söylemek zor hatta bazen imkânsızdır (et-Teftâzânî 2013: 382–383; Hatîb el-Kazvînî 2010: 99; İbn Yakûb el-Mağribî 2002: 1/413). Bu sebeple mevsuf sığata hakiki olarak hasredilemez. Mevsufun sığata hakiki olarak hasrını ancak mübalağa¹⁰ ve iddia kastıyla söz konusu olur ve belli biri hariç diğer tüm sıfatlar, hakikatte bulunmalarına rağmen birtakım sübjektif kriterlerle bunlara önem verilmez ve yok hükmünde kabul edilirler. Buna karşılık sıfatın mevsufa hakiki olarak hasredilmesi ise mübalağa ve iddia olmadan da mümkündür (Abdurrahman Süreyya 1303: 197–198; Bilgegil 1989: 102–103; Mehmed Rifat 1308: 190-101; Said Paşa 1305: 215).

“Öldüren ve yaşatan Allah’tır” cümlesinde belirli bazı mevsuflar değil, Allah’tan başka bütün mevsuflar kastedilmiş ve bunların hiçbirinde hakikaten öldürme ve yaşatma kudretinin bulunmadığı bildirilmiştir. Bu hasrda olumsuzluk genel olduğu; öldürme ve yaşatma kudretine sahiplik bağlamında Allah’tan başka mevsufların tümü yok hükmünde kabul edildiğinden hasr hakikidir.

3.2.2. İzafi Hasr (Gayr-i Hakiki Hasr)

“İzafi hasr”, muhatabın inanç ve tutumu dikkate alarak, belli bazı mevsuflara veya sıfatlara izafetle mevsufu sığata veya sıfatı mevsufa hasretmektir (Bilgegil 1989: 103; Mehmed Rifat 1308: 191; Said Paşa 1305: 214). Muhatabın inanç ve tutumundan maksat, konuşanın onun inanç ve tutumuna dair ondan edindiği doğru veya yanlış kanaat ve zandır (el-Cürcânî 2009: 406).

İzafi hasrda olumsuzluk özel ve dar çerçevede olduğundan, biri hariç sıfatların veya mevsufların tamamı değil onların belirli bazıları kastedilir ve yalnızca bunlar yok hükmünde kabul edilir. Mevsufun sığata veya sıfatın mevsufa hasredilmesi belli bazılarının nispetlidir. Bunların dışında kalanlara, hasrın maksadı dışında olduklarından

¹⁰ Mübalağa: Bir sıfatın bir kimsede eksiksiz ve mükemmel olarak bulunduğunu ifade etmektir. Bk. Bulut 2015: 84.

önem verilmez, bunlar görmezden gelinir ve haklarında olumlu veya olumsuz bir yargıda bulunulmaz (Ebû Mûsâ 1987: 55).

Yok hükmünde kabul edilen sıfatların veya mevsufların (mahsurun anhın) hangileri olduğu muhatabın inanç ve tutumundan bilinir. Bu sebeple izafi hasırda muhatabın inanç ve tutumu önemlidir (Ebû Mûsâ 1987: 55–58). Hasır muhatabın durumuna göre kurulur.

Hakikatte yazar, şair, hattat ve ressam olan Ferit Beyin bu vasıflarına nispetle söylenen “Şairdir Ferit Bey şair” sözü, izafi hasra örnektir. Zira bu hasırda, Ferit Beyde şairlikten başka hiçbir vasfın bulunmadığı değil, onda belli bazı vasıfların: yazarlık, hattatlık ve ressamlık vasıflarının bulunmadığı kastedilmiştir.

3.3. Muhatap Bakımından Hasırın Çeşitleri

Hasır üslubuyla hitap edilmiş kimseler, inanç ve kanaatleri bakımından değerlendirildiklerinde aşağıdakilerden biri oldukları görülür:

- Konuşanın, bulunduğunu bildirdiği şeyin bulunduğuna inanmakla beraber onun bulunmadığını bildirdiği şeyin de bulunduğuna inanmaktadır.
- Konuşanın, bulunduğunu bildirdiği şeyin bulunmadığına, bulunmadığını bildirdiği şeyin ise bulunduğuna yani konuşanın bildirdiği anlam ve yargının tersine inanmaktadır.
- Mevsufta sıfatlardan birinin yahut sıfatın mevsuflardan birinde bulunduğuna inanmakta fakat mevsuftaki sıfatın yahut sıfatın bulunduğu mevsufun hangisi olduğuna karar verememektedir (Ebû Mûsâ 1987: 57). Muhatabın tereddüdü, sıfatın veya mevsufun aslen varlığı veya yokluğu hususunda değildir. Burada muhatap, mevsufta sıfatlardan birinin veya sıfatın mevsuflardan birinde var olduğuna kesin inanmakla birlikte onun hangi sıfat veya mevsuf olduğuna karar veremeyen tereddütlü kimse durumundadır.
- Konuşulan konu hakkında muhatabın zihni tamamen boş olup, herhangi bir kanaat ve tutum ortaya koymamaktadır. Bu durumdaki kişinin, konuşulan meseleye dair olumlu veya olumsuz herhangi bir kesin kanaati veya tereddüdü bulunmaz. Bazen konuşan, bir mesele hakkındaki kesin düşünce ve kanaatini duyurma, paylaşma veya benimsetme gibi çeşitli nedenlerle bu muhatabına karşı da sözlerini hasır vurgusuyla söyler (el-Meydânî 2013: 1/528).

Buna göre, “Âgah Bey hattattır, kaligraf değildir” sözüne muhatap olan kimse, inanç ve kanaati bakımından aşağıdakilerden biridir:

- Âgah Bey’in hem hattat hem kaligraf olduğuna inanmaktadır.
- Âgah Bey’in kaligraf olduğuna, hattat olmadığına inanmaktadır.
- Âgah Bey’in hat veya kaligrafi sanatlarından birini icra ettiğini bilmekte fakat bu ikisinden hangisini icra ettiğine karar verememektedir.

d) Âgah Bey'in hat veya kaligrafi sanatlarından birini icra ettiği hususunda herhangi bir bilgi ve kanaate sahip değildir. Bu konudaki ilk defa malumat almaktadır.

Böylece hasr üslubu, muhatabın kanaat ve tutumları itibarıyla "ifrad hasrı", "kalb hasrı", "tayin hasrı" ve "ilami ibtidai hasrı" şeklinde dörde ayrılır. Bu hasrlar muhatabın inanç ve tutumu göz önünde bulundurularak kurulduğundan hasrın çeşidinin bunlardan hangisi olduğu muhatabın durumundan anlaşılır.

3.3.1. İfrad Hasrı

"ifrad¹¹ hasrı", mevsufta birden çok sıfatın mevcut olduğuna yahut sıfatın birden çok mevsufta bulunduğu inanan muhataba yöneltilen ve onun kanaatindeki birden çok sıfatların veya mevsufların sayısının bire indirildiği hasırdır (Bilgegil 1989: 103; Cevdet Paşa 1299: 83; Mehmed Rifat 1308: 191–192; Said Paşa 1305: 215–216).

Mevsuf sığata ifrad olarak hasredilmek istendiğinde sıfatların, kısa boyluluk-uzun boyluluk, zenginlik-fakirlik, ayakta durma-oturma gibi mevsufta bir arada bulunması mümkün olmayan zıt veya aykırı sıfatlar olmaması şarttır. Aksi takdirde muhatap, mevsufta birden çok sıfatın bir arada bulunduğunu tahayyül edemez ve sıfatların sayısını bire indirmesi mümkün olmaz (Mehmed Rifat 1308: 192; Said Paşa 1305: 217).

Bestekâr Ekrem Bey'in aynı zamanda şair ve yazar olduğuna inanan muhataba söylenen "Ekrem Bey sadece bestekârdır" sözü mevsufun sığata ifrad olarak hasrına örnektir. Bu hasrda, Ekrem Bey'de bir arada bulunduğuna inanılan bestekârlık, şairlik ve yazarlık sanatlarından bestekârlık sanatının onda bulunduğu, şairlik ve yazarlık sanatlarının ise bulunmadığı kastedilmiştir. Muhatabın kanaatindeki vasıfların sayısını üçten bire indirdiğinden dolayı ifrad hasrıdır.

3.3.2. Kalb Hasrı

"Kalb hasrı", muhatabın inanç ve kanaatinin tersine döndürüldüğü hasırdır (İbnülkâmil 2017: 92; Mehmed Rifat 1308: 192; Said Paşa 1305: 216).¹² Böylece muhatabın bulunduğu inandığı sıfat veya mevsufun bulunmadığı, bulunmadığına inandığı sıfat veya mevsufun ise bulunduğu söylenir (Said Paşa 1305: 216–217).

Bu hasrın gerçekleşmesi için sıfatların birbirine zıt olması şart olmamakla¹³ beraber zıt sıfatlar arasında meydana gelen her hasrın kalb hasrı olduğu söylenebilir. Çünkü bir mevsufta iki zıt sıfatın bir arada bulunması tasavvur edilemez (Ebû Mûsâ 1987: 61; ed-Desûkî 2013: 2/340).

¹¹ Bazı kaynaklarda bu isim "efrad" şeklinde gelmiştir (Bk. Bilgegil 1989: 103). Aynı yazım biçimi, yazma eserlerin bazı transkripsiyonlarında da görülmektedir (Bk. Cevdet Paşa 2017: 70; İbnülkâmil 2017: 92. Krş.; Mehmet Abdurrahman 2012: 46; Abdurrahman Süreyya 1999: 97). Hasrın adının "efrad" şekilde tespiti uygun değildir. Hasrın adını, "kalb hasrı" ve "tayin hasrı" adlandırmalarında olduğu üzere "ifrad" şeklinde mastar olarak getirmek daha uygundur. Zira Arapça kökenli olan "kalb", tersine döndürmek, "tayin" belirlemek ve "ifrad" da birlemek demektir ve bu yazımla hepsi de mastardır.

¹² Abdurrahman Süreyya, kalb hasrının bir zatın bir yahut birden fazla sığata veya bir sıfatın bir yahut birden fazla zata ait olduğuna inanan muhataba karşı kullanılacağını belirtmesi ve örnek getirirken, "Zeyd'in âlim olduğu itikadında bulunan bir muhataba karşı" demesi bir çelişkidir. Onun bu açıklaması, kalb hasrı hakkında doğru değildir, ifrad hasrı için doğrudur. Getirdiği örnek ve izah da kalb hasrını açıklamakta yetersizdir (Bk. Abdurrahman Süreyyâ 1303: 199).

İrfan Bey'in kaymakam değil, belediye başkanı olduğuna inanan muhataba söylenen “*Kaymakamdır İrfan Bey*” sözü kalb hasrının bir örneğidir. Zira kaymakamlık ve belediye başkanlığı vasıfları hakikatte bir insanda bir arada bulunmayan makamlardır. Ayrıca bu söz, hasrda bildirilen yargının tersine; İrfan Bey'in kaymakam değil belediye başkanı olduğuna inanan birine söylenmiştir. Böylece muhatabın düşünce ve kanaati tersine döndürülmüş; İrfan Bey'de bulunmadığına inandığı kaymakamlık vasfının onda bulunduğu; bulunduğu inandığı belediye başkanlığı vasfının ise onda bulunmadığı bildirilmiştir.

3.3.3. Tayin Hasrı

“*Tayin hasrı*”, Muhatap bir konu hakkında bir kanaate varmakta kararsızlık gösterdiğinde onun tereddüdünü gidermek üzere kurulan hasırdır (Bilgegil 1989: 103; İbnülkâmil 2017: 92; Mehmed Rifat 1308: 192; Said Paşa 1305: 217). Bu hasrın muhatabı, mevzufta sıfatlardan birinin yahut sıfatın mevzurlardan birinde bulunduğu inanan fakat mevzufta sıfatlardan hangisinin veya sıfatın mevzurlardan hangisinde bulunduğu karar veremeyen kimsedir. Sıfatlardan veya mevzurlardan biri belirlenmek suretiyle tereddüt ve kuşkusu giderilir ve kanaatinde kesinliğe ulaşması sağlanır (Abdurrahman Süreyya 1303: 200; Said Paşa 1305: 217). Tayin hasrı, ifrad ve kalb hasırlarından daha genel ve kapsamlı bir hasır çeşididir. Bu yüzden onlar için uygun olan her örnek, bu hasır için de uygundur (Said Paşa 1305: 218); ancak bunun tersi her zaman doğru olmaz.

“*Gülrihal Hanım diş hekimidir, hemşire değildir*” sözü, Gülrihal Hanım'ın diş hekimliği ve hemşirelik mesleklerinden birini icra ettiğini bilen fakat hangisini icra ettiğine karar vermekte güçlük çeken kimseye söylendiğinde tayin hasrına örnektir. Bu hasrda, muhatabın, Gülrihal Hanım'ın diş hekimi veya hemşire olduğuna dair tereddüdü, diş hekimliğinin belirlenmesi; bunun onda sabit yapılıp, hemşireliğin ondan uzaklaştırılması suretiyle giderilmiştir.

Mevzurun sıfata tayin yoluyla hasredilebilmesi için tereddüt edilen sıfatlar arasında bir ilgi ve münasebetin bulunması ya da sıfatların birbirlerine zıt veya aykırı olmaları şarttır (Mehmed Rifat 1308: 192–193; Said Paşa 1305: 218). Dolayısıyla “*Hicabi yazar mıdır, şair midir?*” gibi birbiriyle ilgili veya “*Fatma ayakta mıdır, oturmakta mıdır?*” gibi tahayyülde birbirine zıt veya aykırı sıfatlarla kurulan ifadelerde tayin hasrı meydana gelirken; “*Erkan dokumacı mıdır, kısa boylu mudur?*” veya “*Remzi öğrenci midir, uyumakta mıdır?*” gibi aralarında bir ilgi ve münasebetin bulunmadığı sıfatlarla kurulan ifadelerde tayin hasrı meydana gelmez.

¹³ Bazı yazarlar, kalb hasrı için sıfatların şart olduğunu belirtmişlerdir (Bk. Mehmed Rifat 1308: 192; Said Paşa 1305: 218). Fakat bu görüş isabetli değildir; zira sıfatların zıt olması, kalb hasrının meydana gelmesi için şart değildir (el-Halhâfî 2007: 316–317). Örneğin, Ahmet Bey'in şair olduğuna, yazar olmadığına inanan muhataba söylenen “*Ahmet Bey yazardır*” sözünde sıfatlar zıt olmamakla beraber tahsis, kalb hasrıdır. Kalb hasrında temel ölçü ve şart, muhatabın kanaatinin, tersine döndürülmesidir.

3.3.4. İlamî İbtidai Hasr

“İlamî ibtidai hasr”, konuşanın, üzerinde konuşulan konuda herhangi bir ön bilgi ve kanaati bulunmayan muhataba kendi düşünce ve inancını açıkça bildirmek, paylaşmak veya benimsetmek gibi çeşitli nedenlerle sözünü hasr vurgusuyla söylemesidir (el-Meydânî 2013: 1/528).

Adnan’ın nerede olduğu hakkında hiçbir fikir ve kanaati olmayan kimseye söylenen “Adnan şirketten başka bir yerde değildir” haberi ilamî ibtidai hasra örnektir. Bu hasr ifadesiyle, Adnan’ın şirkette olduğu, şirketten başka bir yerde olmadığı düşüncesi muhataba açıkça duyurulmak veya kabul ettirilmek ve onun zihnine iyice yerleştirilmek kastedilmiştir.

3.4. Hakikat ve Vakıya Uygunluk Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr vurgusuyla gelen ifadeler, bildirdikleri yargının hakikat ve vakıya uygunluğu yönünden incelendiğinde bazılarının hakikat ve vakıya ne eksik ne fazla bütünüyle uygun olduğu; bazılarının ise böyle olmadığı fakat çeşitli kişisel duygu ve düşüncelere dayanılarak uygunluğunun iddia edildiği görülmektedir. Buna göre hasr “tahkiki” ve “iddiai” olmak üzere ikiye ayrılır.

3.4.1. Tahkiki Hasr

“Tahkiki hasr”, hasr vurgusuyla bildirilen anlamın hakikat ve vakıya ne eksik ne fazla tam olarak uygun olduğu hasrdır (Besyûnî 1986: 2/7, 9; Ebû Mûsâ 1987: 46).

Mevsufun sifata hakiki tahkiki olarak hasredilmesi mümkün değildir. Bu şekilde gelen hasrlarda hakikat ve vakıya uygunluk kastedilmez ancak mübalağa maksadıyla iddia edilebilir. Sübjektif birtakım kriterlere dayanılarak, hakikat ve vakıada bulunmalarına rağmen belirli biri dışında sıfatların hiçbirine önem verilmez ve bunlar yok hükmünde kabul edilirler. Buna karşın sıfatın mevsufa hakiki tahkiki olarak hasredilmesi mümkün olduğundan bu tür hasrlar hakikat ve vakıya tam olarak uygun olabilirler (Abdurrahman Süreyya 1303: 197–198; Bilgegil 1989: 102; Mehmed Rifat 1308: 190–191; Said Paşa 1305: 215).

“Dünyada yalnız bir İstanbul şehri vardır” sözü hakiki tahkiki hasra örnektir. Zira cümlede bildirilen, dünyada sadece bir İstanbul şehrinin bulunması anlamı, hakikat ve vakıayla tam olarak örtüşmektedir. Gerçekten dünyada bir başka İstanbul şehri daha yoktur.

3.4.2. İddiai Hasr

“İddiai hasr”, hasr vurgusuyla bildirilen anlam, hakikat ve vakıya tam olarak uygun olmadığı halde mübalağa maksadıyla sözün vakıya uygunluğunun kastedildiği hasrdır (Besyûnî 1986: 2/11). Bu hasrda söylenenle vakıa örtüşmez, mutlaka aralarında az veya çok birtakım farklar bulunur. Hakikat ve vakıada birden fazla mevsuf veya sıfat bulunduğu hâlde birtakım kişisel düşünce ve duygulara dayanılarak onlardan biri dışında hepsi önemsiz görülerek yok hükmünde kabul edilir (Abdurrahman Süreyya 1303: 198; Bilgegil 1989: 102–103; Mehmed Rifat

1308: 191; Said Paşa 1305: 215). Bu tür sözler hakikat ve vakiya uygunluk kastıyla değil mübalağa kastıyla kurulduğundan bunlar çoğu defa yalana değil mecaza hamledilir.

“Ülkeleri iflasa sürükleyen israftan başkası değildir” sözü hakikat ve vakiya tam olarak uymamaktadır. Zira ülkeleri iflasa götüren nedenler israfla sınırlı olmayıp, bunun kötü yönetim, ekonominin kayıt dışı olması, yolsuzluk, rüşvet, çeşitli hilelerle vergi kaçırma, erken emeklilik gibi ülkeden ülkeye değişen başka birçok nedeni bulunmaktadır.¹⁴ Hakikat böyle olmakla beraber kişisel düşünce ve duygularla, israf ülkeleri iflasa götüren en ağır ve tehlikeli sebep kabul edilip, diğer sebepler israfın karşısında önemsiz görülerek âdeta yok hükmünde kabul edilmiştir. Böylece ülkeleri iflasa götüren şeyin israf olduğu, israftan başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir. Bu anlam, hakikat ve vakiyla tam olarak örtüşmediğinden hasır iddiaidir.

3.5. Kurulması Bakımından Hasırın Çeşitleri

Hasır, kurulma ve ifade edilme biçimi bakımından “zevkî hasır” ve “vaz’î hasır” olarak ikiye ayrılmaktadır.

3.5.1. Zevkî Hasır

“Zevkî hasır”, sözdiziminde bir veya birden fazla ögenin olmaları gereken yerden önce veya sonra getirilmeleri suretiyle kurulan ve ancak sözün anlamından edebî his ve zevk sayesinde anlaşılabilir hasırdır (Bilgegil 1989: 101; Mehmed Rifat 1308: 188; Said Paşa 1305: 214). Edebî his ve zevk sahibi kişi, böyle bir sözle karşılaşır da üzerinde düşündüğü zaman ondaki hasırı hemen fark eder. Buna karşın, bu his ve zevkten yoksun kimselerin, naklî ve akfî ilimleri kavramadaki üstün yeteneklerine rağmen sözlerdeki zevkî hasır bazen fark edemedikleri, reddettikleri görülmektedir (el-Cürcânî 2009: 417).

Ahmet’i sahildeki kafeden başka bir yerde gördüğüne kanaat eden birine “Dün Ahmet’i sahildeki kafede gördüm” diyen biri, sözünü hasır vurgusuyla söylemiştir. Cümlede hasır, belirtili nesnenin (Ahmet’i) öncesinde gelmesi gereken dolaylı tümlecine (sahildeki kafede) ondan sonraya alınarak, yüklemle öncesine getirilmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Aynı cümle “Sahildeki kafede Ahmet’i dün gördüm” şeklinde söylendiğinde bu defa söz Ahmet’in dünden farklı bir zamanda görüldüğüne inanan birine söylenmiş demektir. Bu cümlede ise hasır, başta gelmesi gereken zarf tümlecinin (dün) yüklemle önce getirilmesi yoluyla elde edilmiştir. Görüldüğü üzere, her iki cümlede de hasır, sözdiziminde ögelerin olmaları gereken yerden önce veya sonra getirilmesi yoluyla kurulduğundan zevkîdir.

3.5.2. Vaz’î Hasır

“Vaz’î hasır”; sözdiziminde ögelerin yerlerinin değişmesinden başka bir yolla gerçekleşen hasırdır. (Bilgegil 1989: 101; Mehmed Rifat 1308: 188; Said Paşa 1305: 213–214). Buna göre vaz’î hasır, tahsise delâlet eden kelimeler kullanma, istisnadan sonra olumsuz yüklem getirme, özneyi sıfat ve yüklemi somut isim yapma, sözün

¹⁴ Örneğin, 2011 yılında Yunanistan’ın karşı karşıya kaldığı iflasın nedenleri için bk. <http://www.gazetevatan.com/bir-ülke-boyle-batti--385568-ekonomi/> (06.07.2018).

parçalarından birini tekrar etme, olumlu ve olumsuz yüklemeleri bir arada getirme vb. yollardan biriyle meydana gelir. Hasrın “vaz’ı”¹⁵ diye isimlendirilmesi, söz konusu kelimelerin ve sözel yapıların dilde asıl olarak hasr maksadıyla konulmuş (vazedilmiş) olmasındadır. Akıl, bu yollardan biriyle gelen söz üzerinde düşündüğünde onun hasr anlamı bildirdiğine kesin kanaat getirir (Abdülkâhîr el-Cürcânî 1992: 417).

“Öğrenciler sadece sınav haftası ders çalışıyorlar”, “Kırılan bardaktır” ve “Ben bilmem sen bilirsin” cümleleri vaz’î hasra örnektir. Çünkü hasr, bu cümlelerin ilkinde dilde asıl olarak tahsise delalet eden “sadece” edatı; ikincisinde öznenin sıfat, yüklem somut isim olarak getirilmesi ve sonuncusunda da olumlu ve olumsuz yüklemelerin bir arada kullanılması yoluyla kurulmuştur.

4. HASRIN YOLLARI

Sözü hasr vurgusuyla söylemenin birçok yolu vardır. Bu yolları “*Türk Dilinde Hasrın Yolları*” ve “*Türk Belagatinde Hasrın Yolları*” şeklinde ikiye ayırabiliriz.

4.1. TÜRK DİLİNDE HASRIN YOLLARI

Türk Dilinde hasrın yollarından maksat, Türk Dilinde hasra delâlet eden bütün anlatım biçimleridir. Belagat ilminin konusu olan hasrı ifade yolları da bunlara dahildir. Türk Dilinde hasrın yollarını dört başlık hâlinde gruplandırabiliriz.

4.1.1. Hasra Delâlet Eden Kelimeler Yoluyla Hasr

Bundan maksat, hasrın, dilde asıl olarak tahsis anlamı bildiren “*bizzat kendisi, mahsus, has, münhasır, özgü*” gibi isimler veya “*hasretmek, tahsis etmek, özgülemek, adamak*” vb. fiiller yoluyla kurulmasıdır. Nitekim hasr, “*Vapurların siyah renge boyanmış olması, İstanbul’un yaza mahsus güzelliğine büyük bir zarar veriyor*” (Kocakaplan 2009: 152) cümlesinde “mahsus” ismi; “*Magda, Boris’e vardiktan sonra mektebi terk etmiş, hayâtını evine, zevcine hasretmişti*” (Ömer Seyfeddin 2013) cümlesinde de “hasretmek” fiili vasıtasıyla kurulmuştur.

4.1.2. Zihinsel, Duygusal yahut Durumsal Karineler Yardımıyla Hasr

Bazen sözün haricindeki birtakım durum, belirti ve işaretler de hasra delalet eder. Nitekim “*Güneş, ışığıyla yeryüzünü ısıtıyor*” (başka gezegen değil) ve “*Kar kışın yağıyor*” (başka mevsimde değil) cümlelerinde hasr anlamı, “yeryüzünü ışığıyla Güneşin ısıtıp; başka gezegenin ısıtmaması” ve “karın kışın yağıp, başka mevsimde yağmaması” durumlarından elde edilmiştir.

¹⁵ Bilgegil, “vaz’î hasr” yerine “*Durumla İlgili Daraltma*” adını kullanmıştır. Muhtemelen vaz kelimesinin sözlükte “mevzi, durum” anlamında da gelmesine bakarak böyle bir kullanımı tercih etmiş olmalıdır. Ancak vaz tabiri dil ve edebiyatta “*Bir kelimenin dilde ilk defa bir anlam için tayin ve tahsis edilmesi*” anlamında kullanılmaktadır (Bk. el-Cürcânî 1997: 246; el-Meydânî 2013: 2/217; Fazlıoğlu 2012: 42/576). Dolayısıyla “vaz’î hasr” ifadesinde “vaz” ile kastedilen, durum değil, bir anlam için ilk defa bir kelimenin tayin ve tespit edilmesidir. Dolayısıyla “*Durumla İlgili Daraltma*” isimlendirmesi, “vaz’î hasr”ı karşılamakta yetersizdir. Kaldı ki Bilgegil de bütün gayretlerine rağmen belagatimizin Arapça terimlerine uygun Türkçe karşılıklar getiremediğini, teklif mahiyetindeki bazı tabirlerin de maksadı karşılamakta yetersiz olduğunu da belirtmiştir (Bilgegil 1989: XV). Bununla birlikte bu hasrı “*Dilde asıl olarak hasra delâlet eden kelimeler ve sözel yapılar kullanma yoluyla hasr*” şeklinde isimlendirmek maksada daha yakın bir adlandırma olacaktır.

4.1.3. Hasra Delâlet Eden Edatlar ve Bağlaçlar Yoluyla Hasır

Türk dilinde sözü hasırla söylemenin yollarından bir diğeri, tahsis bildiren edatlar ve kalıplar kullanmaktır. Örneğin, “Ben sizi okulda aradım meğır bahçedeymişsiniz” (Abdurrahman Süreyya 1303: 204) ve “Bu hastalığı Cerrah Mehmet’ten başkası tedavi edemez” cümlelerinde hasır bu yolla kurulmuştur. Bu cümlelerde hasır vurgusu, tahsise delâlet eden “meğır” bağlacı ve “başka, ancak” zarfından elde edilmiştir.

4.1.4. Sağlam Edebî Zevkle Anlaşılan İşaretler Yoluyla Hasır

Bu, cümlelerin yapısı veya sözdiziminde birtakım değişiklikler yapmak suretiyle kurulan ve ancak edebî his ve zevk yardımıyla fark edilebilen hasırdır. “Sana bu kitabı armağan ediyorum” (başkasını değil) ve “Zor gününde bendim sana yardım eden ben” (başkası değil) cümleleri bu yolla kurulmuş hasıra örnektir. Hasır, bu cümlelerin ilkinde, mahsurun fihi konumundaki kelimenin yüklemine öncesinde getirilmesi; ikincisinde de mahsurun fihi tekrarlanması yoluyla gerçekleştirilmiştir.

4.2. TÜRK BELAGATİNDE HASRIN YOLLARI

Türk Belagatinde hasrın yollarından maksat, edebiyat ve belagete dair kaynaklarda hasıra delâlet ettiği bildirilen birtakım özel anlatım biçimleridir. Bu ifade biçimleri, bu kitaplarda çeşitli konularda yer almıştır. Söz konusu konuların farklılığı göz önünde bulundurularak, Türk belagatinde hasrın yolları “hasrın meşhur yolları” ve “hasrın meşhur olmayan yolları” şeklinde iki başlık altında ele alınacaktır.

4.2.1. TÜRK BELAGATİNDE HASRIN MEŞHUR YOLLARI

Hasrın meşhur yollarından maksadımız, hasrın, Meani ilminde “Hasır”, “Kasır” ve “Tahsis” gibi doğrudan hasır üslubunu karşılayan başlıklar altında incelenen ifade biçimleridir. Bunların belli başlıları aşağıda maddeler hâlinde ele alınmaktadır.

4.2.1.1. Hasra Delâlet Eden Edatlar ve Bağlaçlar Yoluyla Hasır

Türk belagatinde sözü hasır vurgusuyla söylemenin yollarından biri, cümlede hasıra delâlet eden kelimeler kullanmaktır. Bu kelimelerin bir kısmı dilde asıl olarak hasır için konmuştur. “Hasır edatları” adı verilen bu kelimelerin belli başlıları: “Ancak, yalnız, yalnızca, sade, sadece, sırf, tek” zarflarıdır (Abdurrahman Süreyya 1303: 203; Korkmaz 2009: 512; Mehmed Rifat 1308: 189; Said Paşa 1305: 213). Bu yolla kurulan ifadelerde “mahsurun fihi”, edattan hemen sonraki kelimedir, hasır onda gerçekleşir (Bk. el-Hâc İbrahim 1305: 19).

“Zihindeki ıstırap veren düşünceler ancak gözyaşıyla temizlenir” cümlesi, hasır edatı yoluyla kurulan tahsise örnektir. Bu cümlede mahsur, zihindeki ıstırap veren düşüncelere taalluk eden “temizleme” fiili; mahsurun fihi de “gözyaşı”dır. Bu suretle zihindeki ıstırap veren düşüncelerin temizlenmesi, gözyaşına hasredilmiştir. Böylece zihindeki ıstırap veren düşüncelerin ancak gözyaşıyla temizleneceği, başka hiçbir şeyle temizlenmeyeceği bildirilmiştir.

Hasr edatlarından başka bazen “*fakat, lakin, belki, meğer, hele, değil, hemen*” vb. edatlar (Abdurrahman Süreyya 1303: 203-204; Bilgegil 1989: 99; Cevdet Paşa 1299: 81–82; el-Hâc İbrahim 1305: 20; Hacıeminoğlu 2015: 148; Mehmed Rifat 1308: 1/189; Said Paşa 1305: 213; Saraç 2014: 76) ve “*özgü, ait, öze, has, mahsus*” vb. sıfatlar¹⁶ da cümlede hasra delâlet ederler ve bunlar sayesinde anlam hasrıyla bildirilir. Bağlaç ve edatlarla kurulan hasr ifadelerinde “*mahsurun fih*”, bağlaçtan hemen sonraki; sıfatlarla kurulan hasrlarda da bu sıfatlardan hemen önceki kelimedir.

“*Bunu fakat size söylüyorum*” cümlesinde hasr, “*fakat*” edatı yoluyla kurulmuştur (Bk. Şemseddin Sami 2017: 778). Cümlede mahsur, söyleme fiili; mahsurun fih de “*size*” zamiriyle belirtilen muhatap kişi veya kişilerdir. Bu suretle, “*bunu*” sıfatıyla işaret edilen konuya taalluk eden “*söyleme*” fiili, “*size*” zamiriyle belirtilen kişiye ya da kişilere hasredilmiştir. Bu suretle, konunun sadece belirtilen muhataplara söylendiği, onlardan başkasına söylenmediği ifade edilmiştir. “*Gülmek insan türüne özgü bir durumdur*” cümlesinde ise hasr anlamı, “*özgü*” sıfatı sayesinde sağlanmıştır. Cümlede mahsur, “*gülme*” durumu, mahsurun fih de sıfattan hemen önce gelen “*insan türü*” ifadesidir. Bu suretle “*gülme*” işi, insan türüne hasredilmiş; insan türünün güldüğü, başka hiçbir canlı türünün gülmediği bildirilmiştir.

4.2.1.2. İstisna Edatıyla Olumsuz Yüklemi Bir Arada Getirme

Sözü hasr vurgusuyla söylemenin bir diğer yolu, istisna edatıyla olumsuz yüklemi bir arada getirmektir (Bk. Cevdet Paşa 1299: 81). Türk dilinde başlıca istisna edatları şunlardır: “*Başka, dışında, hariç, gayri, illâ, özge*” (Abdurrahman Süreyya 1303: 205; Cevdet Paşa 1299: 81–82; Mehmed Rifat 1308: 189; Said Paşa 1305: 213). Bu yolla gelen hasr ifadelerinde “*mahsurun fih*”, sözün bildirdiği yargının dışında tutulan anlamdır (müstesna). Anılan istisna edatlarının ilk dördünün hemen öncesinde, son ikisinin de hemen sonrasında yer alır.

“*Savurganlığın sonu, yoksulluktan başka bir şey değildir*” cümlesinde hasr, istisna edatı (başka) ile olumsuz yüklem (değildir) bir arada getirilmesinden elde edilmiştir. Bu hasr ifadesinde mahsur, savurganlığın sonu; mahsurun fih de yoksulluktur. Bu suretle savurganlığın sonu, yoksul olma durumuna hasredilmiş; savurganlığın akıbetinin yoksulluk olduğu, yoksulluktan başka hiçbir şey olmadığı bildirilmiştir.

4.2.1.3. Olumlu ve Olumsuz Yüklemeleri Bir Arada Getirme Yoluyla Hasr

Cümlede olumlu ve olumsuz yüklemeleri bir arada getirmek, sözü hasr vurgusuyla söylemenin bir başka yoludur (Cevdet Paşa 1299: 81; Mehmed Rifat 1308: 1/188–189; Said Paşa 1305: 213). Bu yolla kurulan hasrlarda “*mahsurun fih*”, cümlede olumlu yüklemden önceki kelimedir. Böylece olumlu yüklem bildirdiği anlam, olumsuz yüklemden önceki kelimedenden (mahsurun anh) uzaklaştırılır ve olumlu yüklem öncesindeki kelimedeye sabit duruma getirilir.

¹⁶ Bu sıfatların hasra delâlet ettiğine dair bk. Türk Dil Kurumu, “*Güncel Türkçe Sözlük*”: <https://sozluk.gov.tr/>.

“Hatice, pazara gitti, başka yere gitmedi” cümlesinde hasır anlamı, olumlu (gitti) ve olumsuz (gitmedi) yüklemelerin bir arada getirilmesinden elde edilmiştir. Cümlede mahsur, Hatice kişisi; mahsurun fihi de pazara gitme işidir. Bu suretle Hatice kişisi, “pazara gitme” ve “başka yere gitme” işlerinden “pazara gitme” işine hasredilmiştir. Böylece, adı geçen kişinin pazara gittiği, pazardan başka hiçbir yere gitmediği ifade edilmiştir.

4.2.1.4. Özneyi Sıfat, Yüklemi Somut İsim Olarak Getirme Yoluyla Hasır

Sözde asıl olan; öznenin somut isim, yüklemün sıfat olarak getirilmesidir. Anlamı hasır vurgusuyla bildirme gibi birtakım edebî maksatlarla bazen bu temel kural tersine çevrilir. Cümlede öznenin sıfat; yüklemün somut isim olarak getirilmesi sayesinde anlam hasır vurgusuyla iletilmiş olur (Abdurrahman Süreyya 1303: 200–201; Bilgegil 1989: 100; Saraç 2014: 76). Bu yolla kurulan hasırlarda “mahsurun fihi” cümlede yüklem görevli kelimedir ve bu suretle özne yükleme hasredilir.

“İçtiğim çaydır” cümlesinde hasır, öznenin sıfat-fiil (içtiğim); yüklemün somut isim (çay) olarak getirilmesiyle kurulmuştur. Cümlede mahsur, içme fiili; mahsurun fihi de çaydır. Bu suretle, birinci tekil kişiye isnat edilen içme fiili çaya hasredilmiş; içilenin çay olduğu, çaydan başka bir şey olmadığı bildirilmiştir. Aynı şekilde “Mehmet Bey İstanbul’dan ayrıldı” sözü, öznesi somut isim, yüklemi de sıfat-fiil yapılmak suretiyle “İstanbul’dan ayrılan, Mehmet Bey’dir” şeklinde söylendiğinde anlam hasır iletilmiş olur. Bu hasır ifadesinde mahsur, İstanbul’dan ayrılma durumu; mahsurun fihi de Mehmet Bey’dir. Bu suretle İstanbul’dan ayrılma eylemi Mehmet Bey’e hasredilmiş; İstanbul’dan ayrılanın başkası değil, Mehmet Bey olduğu bildirilmiştir.

4.2.1.5. Yüklemi Zamir veya İşaret Sıfatı Olarak Getirme Yoluyla Hasır

İsim cümlelerinde yüklemi zamir veya işaret sıfatı olarak getirme de sözü hasır söylemenin bir başka yoludur (Abdurrahman Süreyya 1303: 201; Bilgegil 1989: 100; Saraç 2014: 76). Bu yolla kurulan hasır ifadelerinde “mahsurun fihi”, cümlede yüklem görevli isimdir; böylece özne yükleme hasredilir.

“Bu sözlerim sanadır” cümlesinde yüklem “sanadır” şeklinde şahıs zamiri olarak gelmiş; bu sayede anlam hasır vurgusuyla iletilmiştir. Cümlede mahsur, birinci tekil kişiye taalluk eden “sözler”; mahsurun fihi de “sana” zamiriyle gösterilen muhatap kişidir. Bu suretle, konuşan, sözlerini muhatabına hasretmiş; sözlerini muhatabına söylediğini, ondan başkasına söylemediğini ifade etmiştir.

4.2.1.6. Sözdiziminde Ögelerin Yerini Değiştirmek Suretiyle Hasır

Türkçenin sözdiziminde ögelerin yeri çok önemlidir. Ögelerin cümledeki görevi ve değeri cümledeki yerlerine göre değişir. Cümlede en değerli öge yüklemdir; diğer ögeler yükleme yakınlıklarına göre değer kazanırlar. Türkçenin sözdiziminde ögeler, baştan itibaren, “belirtili özne → zaman bildiren zarf tümleci → durum bildiren zarf tümleci → derece bildiren zarf tümleci → dolaylı tümleçler → nesne → yüklem” şeklinde dizilirler (Bilgegil 2009: 53). Öznenin, belirtili olduğunda tümleçlerin ve nesnenin öncesinde, cümle başında; belirtisiz olduğunda da onlardan sonra, yüklemün öncesinde yer alması asıldır (Cevdet Paşa 1299: 74). Sözdiziminin bozularak, ögelerin

olmaları gereken yerden daha önce veya sonra getirilmesi (takdim-tehir), öğenin önemini ve değerini değiştirir (Bozkurt 2017: 141; Demir 2013: 177, 179). Böylece bir öğenin başka bir öğeden önce veya sonra getirilmesi, özgün bir anlatıma imkân verir ve söze edebî zevk ve güzellik katar (Abdülkâhir el-Cürcânî 1992: 106). Hasr bu edebî ve özgün anlatımların öne çıkan belli başlılarından. Ancak bu durumda cümlede hasra delâlet eden bir edatın bulunmaması şarttır (Mehmed Rifat 1308: 78); aksi takdirde hasr, edat yoluyla meydana gelmiş kabul edilir.

Öğelerin yerlerinin değişmesiyle hasrın meydana gelmesi, cümlenin isim ve fiil cümlesi olmasına göre birtakım farklılıklar gösterir. **İsim cümlesinde öznenin sonra gelmesi gereken yüklem öznenin öncesine getirildiğinde** anlatımda hasr vurgusu kastedilmiş demektir. Bu durumda hasr, öne alınan yüklemde meydana gelir ve bu suretle özne yükleme hasredilir (Cevdet Paşa 1299: 43; el-Hâc İbrahim 1305: 16, 20; Mehmed Rifat 1308: 78, 126, 154). Bu biçimdeki cümlelerde “*mahsurun fih*”, öznenin öncesine getirilmiş, sonunda (-dir) eki bulunan isim soylu yüklemidir. Buna göre, “*Mehmet Bey yazardır*” cümlesi, yüklem öznenin öncesine getirilerek, “*Yazardır Mehmet Bey*” şeklinde söylendiğinde söz hasr vurgusuyla söylenmiştir. Böylece Mehmet Bey yazarlık vasfına hasredilmiş; Mehmet Bey’in yazar olduğu, yazarlıktan başka vasfının bulunmadığı bildirilmiştir. Aynı söz “*Mehmet Bey’dir yazar*” şeklinde söylendiğinde de yüklem öznenin öncesine getirildiğinden anlam yine hasr vurgusuyla iletilmiştir. Bu defa “yazarlık” vasfı Mehmet Bey’e hasredilmiş; yazarın Mehmet Bey olduğu, ondan başkasının yazar olmadığı ifade edilmiştir.

Fiil cümlesinde özne veya diğer öğeler, bulunmaları gereken yerden daha önce veya daha sonra getirildiklerinde de söz hasr vurgusuyla söylenmiş demektir. Bu durumda ise hasr, sözdizimindeki yeri değiştirilerek, yükleme yaklaştırılmış (tehir edilmiş) öğede meydana gelir. Mahsurun fih odur. Böylece yüklem anlamı bu öğeye hasredilir¹⁷ (Abdurrahman Süreyya 1303: 201–202; Cevdet Paşa 1299: 43, 74, 75, 81; Mehmed Rifat 1308: 146; Said Paşa 1305: 178).

“*Ona kapıyı Fazilet Hanım açmış*” sözünde hasr vurgusu, belirtili öznenin yükleme yaklaştırılması yoluyla elde edilmiştir. Bu hasr ifadesinde mahsur, kapıya taalluk eden ve “ona” diye bahsedilen kişiye yönelik “açma” fiili; mahsurun fih de asıl yeri cümlenin baş tarafı olan fakat sonraya bırakılarak yükleme yaklaştırılan “Fazilet Hanım” kişisidir. Bu suretle, söz konusu “açma” fiili Fazilet Hanım’a hasredilmiş; kapıyı Fazilet Hanım’ın açtığı, ondan başkasının açmadığı bildirilmiştir.

4.2.1.7. Sözün Öğelerinden Birini Tekrar Etme Yoluyla Hasr

Sözdiziminde asıl olan, sözün parçalarının tekrarsız getirilmesidir. Bazen anlatımda hasr kastedilerek bu temel kural ihlal edilir ve sözün parçalarından biri tekrarlanır. Böylece söz hasr vurgusuyla söylenmiş olur (Abdurrahman Süreyya 1303: 202). Bu yolla kurulan hasrda “*mahsurun fih*”, tekrar eden kelimedir; hasr onda meydana gelir.

¹⁷ Bilgegil’in adı geçen kitabında, tümleçlerin öznenin öncesinde getirilmesi hakkında “*Bu takdirde müsnedün ileyhin mânâsı, müsnede münhasır kalır*” denilerek, öznenin yükleme hasredileceği bildirilmiştir (Bk. Bilgegil 1989: 100). Bu, muhtemelen yazardan bir sehiv veya dizgi hatasıdır. Doğrusu, yukarıda kaydettiğimiz şekildedir.

“Kahveyi sade istiyorum sade” sözünde hasır vurgusu, “sade” kelimesinin tekrar edilmesinden elde edilmiştir. Bu ifadeye mahsur, kahveyle kayıtlı “isteme” fiili, mahsurun fihi de tekrar eden “sade” kelimesidir. Bu suretle, istenen kahve sade olmaya hasredilmiştir. Böylece konuşan, kahvenin, içine şeker konmadan pişirilmesini, başka surette pişirilmemesini istemiştir.

4.2.2. TÜRK BELAGATİNDE HASRIN MEŞHUR OLMAYAN YOLLARI

Hasırın meşhur olmayan yollarından maksadımız, belagate dair eserlerde “Hasır”, “Kasır” vb. başlıklar altında ele alınmayan; özne, yüklem ve yardımcı öğelerin cümledeki durumları anlatılırken, hasra delâlet ettikleri bildirilen anlatım biçimleridir. Bunların belli başlıları aşağıda maddeler hâlinde incelenmektedir.

4.2.2.1. Yüklemi Belirtili İsim Olarak Getirme Yoluyla Hasır

Cümlede asıl olan, yüklem belirtsiz isim olarak gelmesidir. Yüklem belirtili isim olarak getirilmesi, anlatımda hasırın kastedildiğini gösterir (Bilgegil 1989: 61; İbnülkâmil 2017: 82; Said Paşa 1305: 207). Yüklem şu yollarla belirtili yapılır: Özel isim veya unvan grubu olması, tamlama olması, belirtme grubu olması ve sıfat-fiil olması. Bunların her bir aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

4.2.2.1.1. Yüklemi Özel İsim veya Unvan Grubu Olarak Getirme Yoluyla Hasır

Yüklemi özel isim veya unvan grubu olarak getirmek, anlamı hasır ile ifade etmenin yollarından biridir (Bilgegil 1989: 59). Bu yolla kurulan hasırlarda “mahsurun fihi”, özel isim veya unvan grubu olarak gelmiş olan yüklemdir.

“Medhal-i Kavâid’in yazarı, Cevdet Paşa’dır” cümlesinde hasır vurgusu, yüklem unvan grubu olarak getirilmesi sayesinde elde edilmiştir. Cümlede mahsur, Medhal-i Kavâid’in yazarı olma durumu, mahsurun fihi de Cevdet Paşa’dır. Bu suretle, adı geçen kitabın yazarı olma durumu, Cevdet Paşa’ya hasredilmiş; Medhal-i Kavâid’in yazarının Cevdet Paşa olduğu, ondan başkası olmadığı ifade edilmiştir.

4.2.2.1.2. Yüklemi İsim veya Sıfat Tamlaması Olarak Getirme Yoluyla Hasır

Anlamı hasır vurgusuyla ifade etmenin bir diğer yolu, yüklemi isim veya sıfat tamlaması olarak getirmektir (Bilgegil 1989: 59). Bu yolla kurulan hasır ifadelerinde “mahsurun fihi”, tamlama halinde gelmiş olan yüklemdir.

“Bu genç, Avukat Kâmil Bey’in asistanıdır” cümlesinde yüklem “Avukat Kâmil Bey’in asistanıdır” şeklinde isim tamlaması olarak gelmiş; böylece anlam hasır ile ifade edilmiştir. Cümlede mahsur, “bu” diye belirtilen genç; mahsurun fihi de Avukat Kâmil Bey’in asistanı olma durumudur. Böylece sözü edilen genç, Avukat Kâmil Bey’in asistanı olma durumuna hasredilmiş; gencin, Avukat Kâmil Bey’in asistanı olduğu; ondan başkası olmadığı bildirilmiştir.

4.2.2.1.3. Yükleme Sıfat-Fiil Olarak Getirme Yoluyla Hasr

Yükleme sıfat-fiil olarak getirmek, anlamı hasr ile ifade etmenin bir başka yoludur (Bilgegil 1989: 60). Bu yolla gelen hasr ifadelerinde “mahsurun fih”, sıfat-fiil olarak gelmiş olan yüklemidir.

“Hayat, yaşanıldır” cümlesinde hasr anlamı, yüklem sıfat-fiil olarak getirilmesinden elde edilmiştir. Cümlede mahsurun fih, “yaşanılandır” lafzıyla gelmiş olan sıfat-fiildir. Böylece konuşan, hayatı, yaşanılana hasretmiş; hayatın, yaşanılardan ibaret olduğunu; yaşanılmayanın hayat olmadığını ifade etmiştir.

4.2.2.2. Fiil Cümlesinde Belirtisiz Özneyi Cümle Başında Getirme Yoluyla Hasr

Fiil cümlesinde belirtisiz öznenin, tümleçler ve nesneden sonra, yüklem öncesinde yer alması asıldır (Cevdet Paşa 1299: 74). Belirtisiz öznenin, cümlenin başında (Said Paşa 1305: 189) gelmesi, yüklem bildirdiği anlamın özneye¹⁸ tür veya sayıda teklik bakımından hasredildiğini gösterir (Cevdet Paşa 1299: 66–67; Mehmed Rifat 1308: 144; Said Paşa 1305: 189).

“Bana bir adam geldi” cümlesi, belirtisiz öznenin öne alınması suretiyle “Bir adam bana geldi” şeklinde söylendiğinde söz hasr vurgusuyla söylenmiş olur. Cümlede mahsur, birinci tekil kişiyle kayıtlı “gelme” fiili; mahsurun fih de “bir adam” şeklinde belirtisiz isim grubudur. Bu suretle, birinci tekil kişiye yönelik işlenen “gelme” fiili, tam belirtilmemiş bir kimseye cinsiyet veya sayıda teklik bakımından hasredilmiştir. Bu ifadeyle, yerine göre, “Gelen erkektir, kadın değildir” veya “Gelen bir adamdır, iki adam değildir” anlamlarından biri kastedilmiştir (Bk. Cevdet Paşa 1299: 66-67; Mehmed Rifat 1308: 144; Said Paşa 1305: 189). Sözün bu şekilde söylenebilmesi için muhatabın, birilerinin geldiğini ve gelenlerin de kadın olduğu yolunda bir kanaate sahip olması gerekir (Abdülkâhir el-Cürçânî 1992: 143). Şayet sözde hasr kastedilmiyorsa cümle normal sözdizimi üzere “Bana bir adam geldi” şeklinde kurulur.

4.2.2.3. Fiil Cümlesinde Belirtili Öznenin Yüklemden Önce Tekrarlanması Yoluyla Hasr

Fiil cümlesinde bazen belirtili özne, anlamı güçlendirmek ve hasr ile ifade etmek gibi bazı edebî maksatlarla yüklemden önce tekrarlanır (Bk. Said Paşa 1305: 188). Belirtili öznenin tekrar edilmesinden maksadın bunlardan hangisi olduğu, konuşanın maksadından anlaşılır. Şayet maksat hasr vurgusu ise, sözün hasr bildirdiği; aksi takdirde hasr bildirmediği kabul edilir. Dolayısıyla bu yolla gelen cümlelerde hasrın kastedilip kastedilmediği, sözün maksat ve bağlamının eşliğinde edebî his ve zevk sayesinde anlaşılır. Bu yolla kurulan hasrlarda “mahsurun fih”, sözde yüklemden önce tekrar edilen belirtili öznedir. Bu suretle yüklem anlamı özneye hasredilir.

“Ben senin ihtiyacını karşıladım” cümlesinde özne, yüklem sonunda “-m” şahıs eki olarak bulunmakla beraber ayrıca birinci tekil kişi zamiri (ben) olarak yüklemden önce tekrar gelmiştir. Belirtili öznenin tekrar edilmek

¹⁸ Said Paşa, belirtisiz öznenin tümleç ve nesnelerin öncesinde, cümlenin baş tarafında getirilmesi hakkında “Müşnedün ileyh nekre olduğu takdirde takdîmi cins nekrenin efradından bir ferdin fiile tahsisini ifade eder” demiştir (Said Paşa 1305: 189). Bu yazardan bir sehiv olsa gerektir. Zira bu durum, fiilin cins nekrenin bir ferdine veya bir türüne tahsisini bildirir. Nitekim Cevdet Paşa, bu durumun, fiilin cinsine yahut sayıda teklige tahsisini ifade ettiğini bildirmiştir (Cevdet Paşa 1299: 66).

suretiyle öne çıkarılması, konuşanın maksadına bağlı olarak hasr vurgusu bildirebilir ve bu söz, “*Senin ihtiyacını ben karşıladım; benden başkası karşılamadı*” anlamına gelebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hasr, Meani ilminde hasra delâlet ettiği belirtilen üsluplardan biriyle, bir şeyin belirli bir şeyde bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını bildirme anlamında hasr, Türk belagatinin üstün nitelikli üsluplarından biridir.

Bununla beraber Türk dili ve belagatinde hasr üslubunu bütün konu ve meseleleriyle etraflıca ele alan çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Hasr üslubunu etraflıca inceleyen Türkçe çalışmalar genellikle Arap belagatine dairdir ve hasrı bu çerçevede ele almışlardır.

Bu araştırmada Türk belagatinde hasr üslubu mahiyet, keyfiyet ve işleyişi bakımlarından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Araştırmanın ortaya koyduğu kapsamlı bilgi sayesinde bu üsluba dair bilgi eksikliği büyük ölçüde giderilmiştir.

Araştırma sonunda görülmüştür ki, Türk belagatinde hasr, “*mahsur* (tahsis edilen), *mahsurun fi* (kendisine tahsis edilen), *mahsurun bi* (tahsis yolu) ve *mahsurun an* (yok hükmünde kabul edilenler)” şeklinde dört temel öğeden meydana gelmektedir. Bunlardan birinin yokluğunda hasr meydana gelmemektedir.

Hasrda mevsuf sifata veya sıfat mevsufa hasredilmektedir. Mevsufun mevsufa veya sıfatın sifata hasrı söz konusu değildir. Ayrıca hasr, mahsurun an bakımından “*hakiki hasr*”, “*izafi hasr*”; muhatap bakımından “*ifrad hasrı*”, “*kalb hasrı*”, “*tayin hasrı*” ve “*ilami ibtidai hasrı*”; hakikat ve vakiya uygunluk bakımından “*tahkiki hasrı*”, “*iddiai hasrı*” ve kurulma bakımından da “*vaz’i hasrı*” ve “*zevki hasrı*” çeşitlerine ayrılmaktadır.

Türk dili ve belagatinde anlamı hasr ile söylemenin birçok yolu bulunmaktadır. Bu yolları “Türk Dilinde hasrın yolları” ve “Türk belagatinde hasrın yolları” olarak ayırmak mümkündür. “*Türk Dilinde hasrın yolları*”, hasrın belagat ilminde incelenen yolları da dâhil olmak üzere Türk dilinde tahsis bildiren bütün ifade biçimleridir. Türk belagatinde hasrın yollarından maksat ise, Meani ilminde hasra delalet ettiği belirtilen, Türk dilinde hasrın bazı özel ifade biçimleridir.

Türk belagatinde hasrın, “*istisna edatı ile olumsuz yüklemi bir arada getirme*”, “*hasra delâlet eden edatlar ve bağlaçlar kullanma*”, “*olumlu ve olumsuz yüklemeleri bir arada getirme*”, “*sözdiziminde öğelerin yerini değiştirme*” ve “*belirtisiz özneyi cümle başında getirme*” gibi birçok yolu ve yöntemi bulunmaktadır. Bu yolların bir kısmı Belagat İlminin Meani bölümünde “Hasr” ve “Kasr” gibi hasrı karşılayan başlıklar altında, bazıları da doğrudan hasr ile ilgili olmayan çeşitli konularda ele alınmıştır. Bunlardan ilk gruptakiler, “*hasrın meşhur yolları*”, diğer gruptakiler de “*hasrın meşhur olmayan yolları*” adıyla sınıflandırılmıştır.

Bu araştırmayla hasr üslubuna özellikle hasrın Türk dilindeki ifade biçimlerine dair bilgi eksikliği de büyük ölçüde giderilmiş, bu konuda derli toplu bilgiye kolaylıkla ulaşma imkânı elde edilmiştir. Burada anlatılanlardan istifade

edilmesi halinde Kur'an ve hadis metinleri başta olmak üzere başka bir dilde hasr üslubuyla gelmiş ifadelerin Türk diline aktarımında görülen dil ve üslup problemlerinin büyük ölçüde azalacağı öngörülmektedir.

Diğer yandan, bu araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuç, ülkemizde Türkçe belagat çalışmalarının âdeta ölüme terk edilmiş olduğu gerçeğidir. Özellikle harf inkılabından sonra yapılmış, gönlü ferahlatan bir belagat çalışması henüz bulunmamaktadır. Belagatimizin bütün konularını derli toplu olarak ele alan kapsamlı çalışmalara büyük ihtiyaç vardır.

Öneriler

Bu araştırma, öncelikle, hakkında neredeyse derinlikli ve kapsamlı bilimsel çalışmanın bulunmadığı Türk Belagatinde hasr üslubunu belli bir sistematığe göre derinlemesine ve bütün konu ve meseleleriyle ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu yüzden araştırmanın ele almadığı, teklif olarak yeni araştırmalara havale ettiği birtakım hususlar bulunmaktadır. Bunlardan öne çıkan bazıları şunlardır:

- Hasr üslubunun Arapça terim ve kavramlarına uygun Türkçe karşılıkların bulunması,
- Hasr üslubunun farklı bilimsel ve metodik yöntemlerle ele alınması ve geliştirilmesi,
- Delaletleri bakımından hasrın ifade yollarının birbirlerinden farklarının mümkün merteye ortaya konması ve buna göre, hasrın hangi ifade biçimlerinin hangi inanç ve tutum içindeki muhataplara uygun olduğunun belirlenmeye çalışılması.
- Belagatimizin bütün konularını derinlemesine ve ayrıntılı olarak ele alan çalışmaların artırılarak sürdürülmesi ve böylece milli belagatimizin geliştirilip olgunlaştırılması

KAYNAKÇA

Abdurrahman Süreyya (1999). *Mizânü'l-Belâga*. Doktora Tezi, Hazırlayan: Şaban Baranoğlu. İzmir.

Abdurrahman Süreyya, Mîrdûhîzâde (1303). *Mizânü'l-Belâga*. İstanbul: Cerîde-i Askeriye Matbaası.

Abdülkâhir el-Cürçânî (1992). *Delâilü'l-i'câz* (3. Baskı). Kahire: Matbaatü'l-Medenî.

Arpaçukuru, Osman (2019). *Arap Belagatinde Hasr üslubu ve Kur'ân Meâllerinin Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Bursa.

Ayverdi, İlhan (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük: Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde* (3. Baskı). İstanbul: Kubbealtı İktisâdi İşletmesi.

Besyûnî, Abdüfettâh Feyyûd (1986). *İlmü'l-me'ânî: Dirase belâgiyye ve nakdiyye li-mesâilü'l-me'ânî*. Kahire: Mektebetü Vehbe.

Bilgegil, Mehmet Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belagat* (2. Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Bilgegil, Mehmet Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi* (3. Baskı). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

- Bolelli, Nusrettin (2011). *Belâgat: Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri* (6. Baskı). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV).
- Bozkurt, Fuat (2017). *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)* (5. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bulut, Ali (2015). *Belâgat: Me'ânî-Beyân-Bedî'* (4. Baskı). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV).
- Cevdet Paşa, Ahmed (1299). *Belâgat-ı Osmâniyye* (2. Baskı). İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye.
- Cevdet Paşa, Ahmed (2017). *Belâgat-ı Osmâniye* (2. Baskı). İstanbul: Akçağ Basım Yayım.
- Coşkun, Menderes (2012). *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar* (3. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Demir, Tufan (2013). *Türkçe Dilbilgisi* (3. Baskı). Ankara: Kurmay Kitap.
- Devellioğlu, Ferit (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (33. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ebû Mûsâ, Muhammed Muhammed (1987). *Delâlâtü't-terâkîb* (2. Baskı). Kahire: Mektebetü Vehbe.
- ed-Derrâz, Sabbâh Abîd (1986). *Esâlibü'l-kasr fi'l-Kur'ânî'l-kerîm ve esrâruha'l-belâgiyye*. Mısır: Matbaatü'l-Emâne.
- ed-Desûkî, Muhammed b. Ahmed (2013). *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Muhtasari's-Sa'd: Şerhu Telhîsi'l-Miftâh* (2. Baskı). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf (1997). *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf (2009). *el-Misbâh fi şerhi'l-Miftâh*. Doktora Tezi, Haz. Yüksel Çelik. İstanbul.
- el-Hâc İbrahim (1305). *Edebiyyât-i Osmâniyye: (Birinci Cüz)*. İstanbul: Dersaadet.
- el-Halhâlî, Muhammed b. Muzaffer (2007). *Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs.
- el-Humeydî, Abdünnûr (2006). *Üslûbul-kasri beyne Sîbeveyhi ve Abdilkâhir el-Cürcânî*. Yüksek Lisans Tezi. Cezayir.
- el-Meydânî, Abdurrahman H. Habenneke (2013). *el-Belâgatü'l-Arabiyye: Üsûsühâ ve ulûmühâ ve fûnûnühâ*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem.
- es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yusuf (2011). *Miftâhu'l-'ulûm* (2. Baskı). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- et-Teftâzânî, Sadüddin Mesûd b. Ömer (2013). *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm* (3. Baskı). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Fâzîlî, Muhammed (1986). *Dirâse ve nakd fi mes'âile belâgiyye hâmmе*. Tahran: Müessese-i mütâleât ve tahkîkât Ferhengî.
- Fazlıoğlu, Şükran (2012). *Vaz'. TDV İslâm Ansiklopedisi: Vol. 42*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/vaz--dilbilim>.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah (1988). "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(8), 126–157.

Hatîb el-Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahmân (2010). *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga: el-Me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'î* (4. Baskı). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.

Hüseyin Remzî, Doktor (1305). *Lûgat-i Remzî*. İstanbul: Hüseyin Remzî Matbaası.

İbn Yakûb el-Mağribî, Ahmed b. Muhammed (2002). *Mevâhibü'l-fettâh fî şerhi Telhîsî'l-Miftâh*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye.

İbnülkâmil, Mehmed Abdurrahman (2017). *Belâgat-ı Osmâniyye*. Kayseri: Kimlik Yayınları.

Kaçar, Mücahit (2007). "Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında "Belâgat" Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (10), 315–330.

Kartal, Ahmet (2007). "Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve "Tezâd" ve "Telmîh" Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 413–428.

Kocakaplan, İsa (2009). *Ahmet Haşim*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mehmed Âkif (1912). "Tefsîr-i Şerîf". *Sebilürreşâd Mecmuası*, 8 (201), s. 354 (Bağcılar Belediyesi, 2016).

Mehmed Rifat, Manastırlı (1308). *Mecâmî'ü'l-edeb -I (İlm-i Belâgat): İlm-i Me'ânî*. İstanbul: Dersaadet.

Mehmet Abdurrahman (2012). *Belâgat-ı Osmâniyye*. Yüksek Lisans Tezi, Haz. Mustafa Tekdemir. Kahramanmaraş.

Mücahit, Mustafa (1997). *Arap Dilinde Hasr Belâgatı ve Kur'an'da Manaya Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Sivas.

Ömer Seyfeddin (2013). *Seçme Hikayeler-2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Refik Halid Karay (2009). *Yezidin Kızı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Said Paşa, Diyarbekirli (1305). *Mîzânü'l-edeb*. İstanbul.

Saraç, M. A. Yekta (2013). *"Eski Türk Edebiyatına Giriş"*. *Söz Sanatları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Saraç, M. A. Yekta (2014). *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (12. Baskı). İstanbul: Gökkuşbe (Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti).

Şemseddin Sami (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Kâmûs-ı Türkî* (5. Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Şener, H. İbrahim, & Yıldız, Âlim (2018). *Türk İslâm Edebiyatı* (9. Baskı). İstanbul: Rağbet Yayınları.

Tâhir-ül Mevlevî (1973). *Edebiyat Lûgatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hasan Aksoy (Ed.). (2013). "Türk İslam Edebiyatı". *Türk-İslâm Edebiyatında Belâgat: Başlıca Edebî Sanatlar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yazar, Tuncay (2018). *Kasr Üslubu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

